

ביקורת

שיר הלל או אשכבה?

שולה קשת

מוטי זעירא, קרועים אנו: זיקתה של ההתיישבות העובדת בשנות העשרים אל התרבות היהודית, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, 2002, 381 עמודים.

הוצאת יד בן-צבי ראויה לכל הערכה על הפורמט הנאה של הספר קרועים אנו, שיצא בכריכה קשה. על העטיפה ציור משובב לב של יהושע ברנדשטטר, שמתאר שבת למרגלות הגלבוע, ואל הטקסט המחקרי צירפו גם צילומי ארכיון, שמחזיקים בתוכם את הקסם הבראשיתי של אותן שנים. ספרו של מוטי זעירא, חבר קיבוץ גבעת חיים (איחוד) וחוקר התרבות החלוצית, מתאר בהרחבה ובאמצעות תיעוד עשיר ומרתק, את הניסיון הנועז של חלוצי ההתיישבות העובדת בשנות העשרים ליצור תרבות חדשה, חלופית בארץ ישראל. החלוצים ראו עצמם, וכך גם נתפסו בעיני בני הדור, כאוונגרד, כמי שהולכים בראש המחנה וכבעלי תפקיד מרכזי בפרוייקט, שהחזיר את העם היהודי לחיים לאומיים, לאדמה, לטבע, ובעיקר לחיי עבודה. חבורה זו משמשת לחוקר מעין מעבדת ניסוי מרוכזת, שבאמצעותה ניתן ללמוד על היומרות, כמו גם על הדילמות, שהעסיקו את כל המעורבים בסיפור ההיסטורי הגדול של שנות הראשית.

ואכן, החברה החלוצית יצרה כבר בשנים הראשונות לקיומה תנאים חומריים וחברתיים ייחודיים ופרקטיקות מטריאליות, שהיוו בסיס ליצירה תרבותית חדשה. מתוך הוויית החיים החדשה נוצרו טקסים, פולחנים ומערכת סמלים, שבאמצעותם השפיעה

ההתיישבות העובדת גם על סביבתה. חברי הקיבוצים והמושבים בעמק הירדן ובעמק יזרעאל יצרו טקסי חג חקלאיים, חגי טבע, ששאבו את השראתם מ'שחזור' הזיכרונות ההיסטוריים העתיקים של עם היושב על אדמתו; כתבו הגדות חדשות לחג הפסח; חגגו את החגים הלאומיים – פסח, ביכורים, סוכות, חנוכה, ט"ו בשבט, פורים ול"ג בעומר – במתכונת חדשה וגם יצרו טקסי חג חדשים על פי השקפת עולמם האידאולוגית. כך למשל, נחשב גם האחד במאי לחג מרכזי בלוח השנה. עד שנות החמישים המאוחרות חגגו את האחד במאי במעין חרוד כמין חגיגה עממית, שבה הועלו על הבמה מסכתות, שעניינן המאבק המעמדי של הפועלים. היזמה התרבותית כללה לא רק את מעגל השנה אלא הקיפה את כל מעגל החיים של האדם: טקסי כלולות, כהשלמה או כטקסים חליפיים לטקס הדתי, וגם מנהגי אבלות מיוחדים לקהילה. זעירא מקדיש דיון רחב בספרו לתיאור טקסי החג בקריית ענבים, בית אלפא, משמר העמק, עין חרוד ותל יוסף, שבארכיוניהם העשירים מצא המחבר חומרי תיעוד רבים לאישוש מחקרו. פרק מרתק בספר מוקדש לפרשת ההתנגשות של אנשי העמק עם הרבנות הראשית בסוגיית חגיגת הביכורים הגדולה שנחוגה בעמק יזרעאל החל משנת 1924.

מחקרו של זעירא חושף את הדילמות שליוו את המשתתפים בפרויקט: כבר בשנות העשרים הראשונות נשמעו מתוך ההתיישבות העובדת, לצד הקולות הנלהבים, גם קולות ספקניים. כך, למשל, דוד מלץ, מראשוני עין חרוד, בעצמו בן למשפחת חסידים מחסידי קוצק, מביע במאמריו דאגה עמוקה לגבי תוצאות המאמץ ליצור תרבות חילונית המנותקת מן המקור הדתי-רליגינזי. מלץ היה הראשון, עד כמה שידיעתי מגעת, שהתייחס לדילמה של חברה חילונית שנטשה את הבסיס הרוחני-דתי, אשר הנחה את הדורות הקודמים, וריכזה עצמה באופן אינטנסיבי וכמעט בלעדי בחיי המעשה. כבר במאמריו הראשונים, שהתפרסמו בכמות תנועתיות שונות, עורר שאלות חמורות מתוך עמדה של מתבונן אמין, באשר לצורת החיים החדשה של החלוצים בארץ-ישראל, על הסתירות הטרגיות שהיא טומנת בחובה. מלץ חשש שמא אין בצורת החיים החדשה פוטנציאל חליפי, אופציה רוחנית שעצמתה תשווה לזו שהציעה ההווה היהודית הקודמת. במקום המתח הרוחני-דתי של העבר הציע האידאל החלוצי את ההצטמצמות במעגל המעשה היומיומי; ובמקומה של האחריות המוחלטת של האדם כלפי בורא עולם, הציעה ההווה החדשה את המרות החברתית. חיי חברה, כך הרגיש מלץ, שאינם נשלטים על-ידי בסיס רוחני הנותן טעם והגיון למעשה, עלולים להפוך, בשל הניתוק מ'הצינור השופע חיות', ממקור טרנסצנדנטי, ליחסים של 'אדישות נפשית איומה'. כשהוא נשען על התבטאויות בדיונים ציבוריים, מאמרים ויומנים אישיים, מציג זעירא גם את הפקפוקים, הסתירה והקרע הנפשי, שליוו את חיי העשייה של רבים מן החלוצים-ההוגים, אנשי רוח לפי טבעם, אשר ניתקו עצמם כמעט בכוח מחיים קודמים

של הוויה יהודית-מסורתית, ולעתים המשיכו להתגעגע בסתר לבם אל טעם החג ואל האווירה המיוחדת של חיים יהודיים שנשאו בזיכרונם מבית אבא.

המעין ימצא בספר גם פרקים מעניינים על יחסיה של ההתיישבות העובדת עם הממסד הרבני ועל היחסים המיוחדים שנוצרו, ואחר כך גם נתקלקלו, עם הרב קוק. אבל בעיקר מעניין, לטעמי, הפרק האחרון במחקר, שבו נוקט זעירא שיטת מחקר שמתייחסת אל תשתיות עומק. לצד המחקר ההיסטורי המסורתי, המתועד היטב, מציע זעירא, בפרק החמישי, במפתיע, התבוננות המבוססת על מודל מחקרי שונה. עד לנקודה זו בדק החוקר את החומרים האידאולוגיים הגלויים. בפרק האחרון מתייחס זעירא לחשיפתם של חומרים המוסגרים בסמוי, ברמת הא-מודע הקולקטיבי. בדיקה זו מבוססת על שימושי לשון, סמלים, ובעיקר על 'מושגי הערך' המובלעים בשיח של החלוצים. בחינה מרתקת זו מעלה שהמהפכה התרבותית שבאה, לכאורה, לדחות את הערכים התרבותיים של ההווה הקודמת, הדתית וגם הגלותית, עדיין עושה שימוש במושגי ערך סמליים מתוך לשון התרבות היהודית המסורתית. מונחי יסוד כמו 'הלכה' ו'אגדה', 'דבקות', 'קודש וחול', 'יצר הרע', 'ציבור', 'קהל', 'תרבות המחלוקת', ו'זיכרון' משמשים כתבניות עומק תרבותיות, שהשפעתן מניעה את עולמות החיים של המשתתפים בקהילת השיח בעצמה רבה. התכנים הנוצקים לתוך התבניות הסמליות אולי משתנים, אבל תמונת העולם והעמדות הרוחניות שנוקטים כלפיו לא השתנו. זעירא מצטט בהקשר זה את דבריו של חוקר הקבלה והמיסטיקה היהודית גרשום שלום. שלום תוהה מדוע בעצם חוזה המיסטיקאי הנוצרי תמיד חזיונות נוצריים, ולא בודהיסטיים? מדוע פוגש המקובל, בדרכו אל ההארה, את אליהו הנביא ולא איזו דמות מעולם זר לו? ותשובתו: גם במהפכנותו נשאר המיסטיקאי תוצר תרבותו, החי בסמליה ומתנסח דרך מושגיה, שפתה והקודים התרבותיים האופייניים לה.

ואכן, הדילמה המרכזית שעולה מתוך הדיון אינה נוגעת באמת לדור הראשונים, שנשאו עמם בתרמילם את סמלי הערך המסורתיים גם כשיצאו למרוד בהם, אלא לדור הצעיר שהתחנך באופן 'ספונטני', כביכול, בתוך ההווה החדשה, כלומר בטבע הפתוח, בקשר ישיר עם האדמה ובתוך חיי עבודה. האם נקלטה היצירה התרבותית החדשה אצל מי שנולד לתוכה וספג את ערכיה החדשים? האם יצרו הראשונים מסורת תרבותית-יהודית חליפית שעמדה במבחן הזמן והאם הצליחו להעבירה הלאה אל בניהם ואל בני בניהם? התשובה לשאלה זו אינה מעוררת.

ההתיישבות העובדת ירדה אל שולי העשייה ההיסטורית בישראל העכשווית. הערכים התרבותיים שהציעה הלכו והתעמעמו. 'דת העבודה' הפכה כמעט לבדיחה גרועה, ונושאייה היום הם פועלים זרים מתאילנד. התרבות החליפית אינה מאיימת עוד על הממסדים הדתיים; על מושגי ערך כמו 'ציבור', 'קהל' ויחסי אחריות בין יחיד לקהילה מתבוננים כיום בציבוריות הישראלית הפוליטית בציניות ספקנית, וגם בערכים

הלאומיים משתמשים לעתים קרובות באופן מניפולטיבי ופוליטי. מה נותר מן היומרה הגדולה ההיא שביקשה לא פחות מ'תיקון עולם' ו'תיקון אדם'? האם יש עדיין בקרב הציבור החילוני הישראלי כוחות שיוכלו להניע את המהלך ההוא מחדש? ובמילים אחרות, האם הספר שר את שיר ההלל לאגדה הנפלאה של הראשית או אולי את שיר האשכבה?